

Tyrannene som smidde vår skjebne

Hvis du var nødt til å tilbringe en weekend med enten Hitler eller Stalin — hvem ville du velge?

LARS ROAR LANGSLET

Oxford.

Alan Bullock klukkler av spørsmålet han en gang fikk, men etter et livslangt studium av de to diktatorene har han svaret klart også her:

— Stalin var utvilsomt den mest interessante å snakke med. Hitler ville ha kjedet meg til døde — han snakket selv hele tiden. Men allikevel: Jeg ville ha valgt ham. Da hadde jeg i det minste en rimelig sjanse til å komme levende hjem igjen!

Fra en samtale med Lord Bullock, den store engelske historiker, kommer man i høy grad levende hjem — mer levende enn før. Født i 1914, ved utbruddet av første verdenskrig: «Jeg er selve definisjonen av samtidshistorie», sier han. Bullock har studert og medopplevet, og nå sonder han ut en revidert utgave av sitt kjempeverk om Stalin og Hitler, deres makt-systemer og skjebnesvangre jerngrep på vårt århundre.

Terror og propaganda

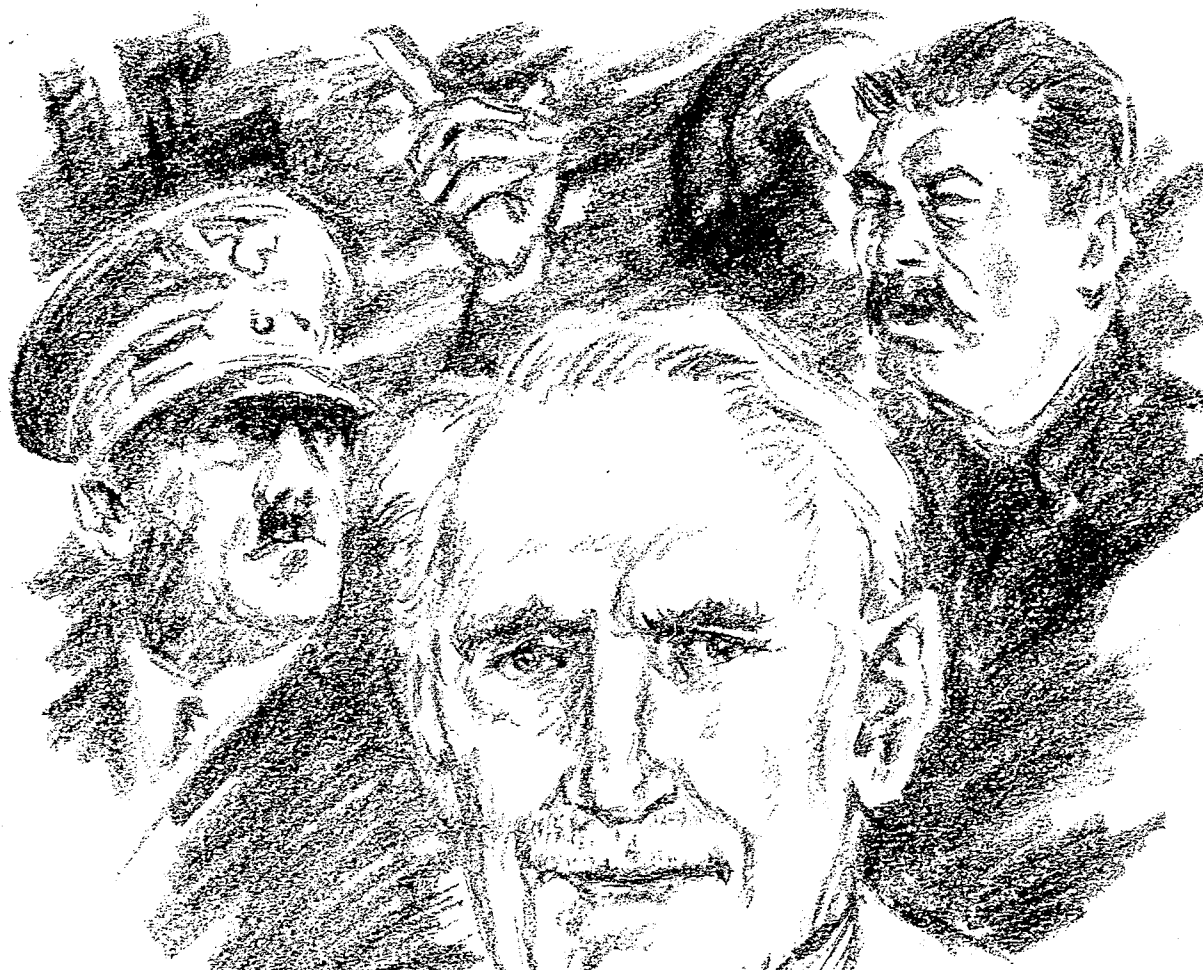
— De kaller boken «Parallel lives». Hva var likhetene?

— De viktigste ligger i dagen: Hemningsløs terror — bruk av makt og trusler om makt. Propagandaens dominerende rolle i maktutøvelsen. Guddommeliggjørelsen av de to diktatorene.

Men jeg sier som Marc Bloch: Poenget med sammenligninger er å få frem ulikhetene! De er også slående.

Hitler stolte på sine medarbeidere. Han beholdt den samme flokken rundt seg hele tiden, også dem han innså var middelmådige. Bortsett fra likvideringen av Röhm og hans nærmeste i 1934 — men da var Hitler i stor tvil om det var klokt.

Stalin stolte ikke på noen. Sykelig mistenksom, men især overfor kommunister — han utryddet jo systema-

103358

tsk nye Lenins parti: ingen var troa-ke som torde si ham imot, så han kunne rolig omskrive hele partihistorien for å opphøye seg selv.

— Og i politikken?

— Prioriteringene var vidt forskjellige. Stalin og hans system var konsentrert om innenrikspolitik. Han hadde som mål å tvinge igjennom revolusjonen i praksis, overgå Lenin ved å gjøre alt det han hadde latt ugjort. Utenrikspolitik og krig var noe han motvillig ble dratt inn i. Stalin var jo så lykkelig over pakten med Hitler! Det var nesten for godt til å være sant: Store territoriale gevinster, og samtidig en sikker garanti mot problemer med Tyskland. Trodde han.

Europas herrer

Hitler var overhodet ikke interessert i innenrikspolitik. Fra begynnelsen av var målet tysk ekspansjon ved maktbruk. I et intervju i 1932 gjorde han det helt klart: De radikale setter én klasse opp mot en annen. Jeg vil samle alle klasser om å gjøre oss til Europas herrer. Slik vil vi få alt vi ønsker!

— Men også Stalin ble en sterk aktør i utenrikspolitikken?

— Ja, siden. Men starten på krigen var en katastrofe. Han hadde nektet å tro på de mange krigsvarslelser, for sømte den militære beredskap utilgjengelig, og mistet fatningen da angrepet kom. Men så summet han seg, valgte sogar gode generaler — etter at han noen år før systematisk hadde uttryddet hele ledelsen av Den røde armé. Og under toppmøtene opptrådte han målbevisst, suverent. Sammenlignet med ham ble Roosevelt og Churchill rene amatører, sa Alan Brooke, som slett ikke hadde røde sympatier.

Ingen skulle tro det var samme mann som hadde dirigert de blodige utrenskningene fra Kreml. Men han kunne jo ikke godt skyte Churchill og Roosevelt!

Korguttene

— Et kuriøst trekk er at Stalin hadde vært pretestudent og Hitler korgutt i et benediktinerkloster. Satte det noe preg?

— Begge var korgutter! Men Stalin foraktet den ortodokse kirke, selv om han brukte den til å mobilisere folket under krigen. Hitler beundret den katolske kirkes organisasjon, men var helt uberørt av dens tro, og han avskydde protestanter. Begge var ateister og materialister av den primitive sorten.

Jeg kan ikke forklare deres personligheter. Det var koblingen av helt spesielle omstendigheter og deres eg-

ne umettelige ambisjoner som førte dem til makten. Hadde omstendighetene blitt annerledes, kunne vi ha møtt dem i moden alder uten å tillegge dem noen betydning. Stalin var jo den minst ansette i hele Lenins toppledelse. Hitler ble heller ikke tatt alvorlig i begynnelsen, utenfor sin indre krets.

— Både Hitler og Stalin ville ha ubegrenset personlig makt?

— Ja, det er et viktig fellestrekk. Begge nektet å la seg institusjonalisere. De ville alltid være uforutsigbare.

Hitler suspenderte lovene og styrte gjennom dekreter, han avskydde lover. Han lot sine folk slåss med hverandre innad, det passet ham. Så fikk han trekke konklusjonene — den ufeilbarlige, uberegnelige.

Stalin ville heller ikke være fange av et system, selv om han i motsetning til Hitler var meget opptatt av administrasjon. Han ønsket ikke å være statsoverhode eller regjerings-sjef, deltok sjelden i møter. Ingen visste når han ville gripe inn. Alle ble holdt i usikkerhet. Det var selve hersketeknikken.

Vern mot skyldfølelse

— Og begge opphøyet dikatorens vilje til høyeste norm?

— Ja, men på ny med en typisk forskjell: Hitler var helt åpen om dette, men Stalin prøvde å skjule, late som om det ikke var slik. Hitler var nok langt sikrere på seg selv. Stalin hadde ikke den samme selvtilitt — dypt mistenksom og samtidig ekstremt forfengelig. Triumfen var at alle måtte danse etter hans pipe.

Men begge var hellig overbevist om å være skjebneskikkelser som hadde rett til å forakte alle andre. Det beskyttet dem mot enhver følelse av skyld. Aldri et hint av medlidenhet eller anger hos noen av dem!

Russerne bar hovedbyrden

— Stalins jernvilje fikk stor mobiliseringskraft?

— Utvilsomt. Etter Hitlers angrep ble hele den sovjetiske krigsindustri flyttet østpå, 10–12 millioner arbeidere og deres maskiner — en kolossal operasjon. De arbeidet som aldri før, sov på maskinene. Etter en tid produserte de mer enn industrigiganten Tyskland! På slutten av krigen hadde russerne en hær på 5,5 millioner mann, spredt over et enormt område, med lange og sårbare kommunika-

sjonslinjer. Men de løste problemene. Det var en utrolig prestasjon.

Her i vest har folk ennå ikke fattet hva slags krig dette var. Vi tror det var vi som utkjempet krigen mot Hitler, men det var en meget liten krig sammenlignet med det store oppgjøret i øst, der tapene og ødeleggelsene var enorme.

Britenes samlede tap av menneskeliv ble 388 000 — i en krig som varte 2 år lenger enn russernes. USA hadde 295 000 døde, krigen i Stillehavet inkludert. Russerne mistet 20–25 millioner! 2 mill. falne bare i slaget om Stalingrad. 6,8 mill. tyskere falt. Men Polen og Jugoslavia led enda større tap — i prosent av befolkningen.

Oppgjøret ble så grusomt på grunn av Hitlers store utopi: Han ville omkape Øst-Europa til et evig slave-imperium under tysk kontroll. Men Stalin lå ham ikke etter i evnen til grusomhet.

Historien en gåte

— Er det ikke en gåte, også for en historiker, at et slikt ragnarokk, med to slike tyranner, kunne bli sluppet løs i et århundre som regnet seg selv som det mest opplyste, humane og vitenskapelige i historien?

— Jo. Men historien er en gåte. Det eneste sikre er at den er uforutsigbar. Historikere er ikke særlig gode til å spå fremtiden. De tar nesten alltid feil. Tocqueville var et unntak, og Nietzsche beskrev den kommende Fører med uhyggelig treffsikkerhet, 11 år før Hitler ble født. Men de aller fleste trodde ikke noe slikt kunne skje.

Ikke engang Stalin trodde det! Bare Churchill.

— Så De vil ikke spå hva som nå vil kunne skje i Russland, i Europa?

— Alt kan skje. Verden endrer seg raskt, og historiens videre gang er uforutsigbar, som alltid før. Nesten ingen ante at det østlige imperium som Stalin etterlot seg, plutselig skulle bryte sammen. Og i dag? Russerne

koloniserte Sibir, men vil Russland kunne beholde dette gigantiske området? Og hva med Kina? Det er jo utrolig, det som der skjer. For to år siden sa man: De stakkars, fattige kineserne — så heldige russerne er i sammenligning! I dag snakker alle om de stakkars, fattige russerne...

Men når noen spår at alt snart bryter sammen i øst, svarer jeg: Vent litt! Slik tenkte folk om Europa i slutten av 40-årene.

Dyster etterkrigstid

Det var den mest deprimerende perioden jeg har opplevd. Før og under krigen hadde jeg en naiv tro på at Hitler ville tape, og det viste seg heldigvis å være riktig. Men etter krigen...

— Var det virkelig så dramatisk? — Jeg så Tyskland etter krigen, så ødelagt at det virket knekket for alltid. Jeg var i Paris i 46–47. Alle trodde det snart kom en ny krig. Jeg var i Berlin under blokaden. Bertrand Russell sa til meg: Før jul har vi fått atomkrigen. Montgomery, som var forsvarssjef og slett ingen feiging, gav sin regjering råd: Vi må ut av Berlin straks, trekke oss tilbake til Rhinen! Men Bevin hadde heldigvis sterkere nerver.

Stalin sa en gang: Hitler skjønner aldri hvor han skal stoppe. Det gjør jeg! — Han skjønte det ikke i innenrikspolitikken, men utad: Ja.

Folk glemmer hva vi har vært igjennom, og hvor utrolig raskt det snudde. Allerede i 50-årene kom den store velstandsveksten, med taperne Tyskland og Japan som de største suksessene. Hvem vant krigen? Fall ikke vil!

— Og forklaringen?

— Amerikansk hjelp var nok viktig, men fordi den ble riktig brukt. De har hjulpet så mange steder, uten at det førte til noe som helst. Den viktigste nøkkelen er at de vesteuropeiske folk gjenvant selvtilitt.

— Så De slutter Deres store verk i en optimistisk tone?

— Uten å spå. Men også i det siste har vi opplevd det utrolige: Sovjetimperiets sammenbrudd. Gjenforening av Tyskland. Inntrengningsprosessen i Europa, med EF som drivkraft. Det gir grunn til håp.

Kommer de igjen?

— Risikerer vi at nazisme og kommunisme kan komme tilbake i ny forklledning?

— Nynazismen tar jeg ikke helt alvorlig. Men rasismen vil nok bestå, i fusjon med nasjonalismen. Og den andre siden: Det vil alltid finnes fattigdom, ulikhet, klasse-bitterhet — og dermed også grobunn for dem som prøver å organisere slike følelser.

Avgjørende er hvordan Hitler og Stalin vil bli oppfattet av sine egne folk. Hitler står for det totale nederlag, han etterlot seg intet, så jeg kan ikke tro at tyskerne noen gang vil vende tilbake til ham. Stalin derimot — man kan til nå forstå at noen sier: Han industrialiserte Russland, han vant den største seier i historien! Under ekstreme frustrasjoner kan han nok bli en helt på ny.

— Lærer menneskeheten overhodet noe av historien?

— Historie er et meget viktig studium — ikke for å lære lekser, men for å fornemme de levende realiteter i det som skjer. Få av dem som spilte viktige roller i historien, har vært uten innsikt i historie — også Hitler og Stalin hadde det på forvridd vis. Og det gjelder oss alle: Selv når man har levd lenge, som jeg, innsner man raskt at mitt private forråd av erfaring er for tynt å leve på. Historie er en motgift mot kortsynthet og glemsomhet. Sier Lord Bullock, som har gjort sitt for at ingen skal glemme Stalin og Hitler — og den skremmende arv de etterlot oss.

Alan Bullock, professor emeritus i historie i Oxford, har bl. a. utgitt store biografier over Hitler (1952, norsk utg. 1957) og bøker om den liberale tradisjon, den vestlige humanisme. Grunnla St. Catherine's College og var visekansler (rektor) ved Oxford-universitetet 1969–73. Hans kjempeverk om Hitler og Stalin er bl. a. oversatt til dansk (Politiken forlag, 2 bind 1992).